

A latin nyelvű humanista irodalom a reneszánsznak Európá-
szerte s így Magyarországon is az egyik legfontosabb s legsajá-
tosabb megnyilvánulása. Egy szellemi elit produktuma; a kor-
szak egyéb irodalmi jelenségei között meglehetősen zárt, kü-
lönálló világ. Midőn a 15. század derekán első hazai termékei
megszületnek, Magyarországon már gazdag története van a kö-
zép-kori latin nyelven írt irodalomnak, s kibontakozóban van
egy magyar nyelvű irodalmi tevékenység is. A legkorábbi ránk
maradt, teljes egészében magyar nyelvű könyvet, a Jókai-kóde-
xet éppen akkor másolták, mikor Vitéz János első humanista le-
veleit írta. A latin humanista irodalom kis szigete idővel egyre
kiterjedtebb lett: a 16. század első felében már nemcsak minő-
ségben, de mennyiségben is az első helyet foglalja el a magyaror-
szági irodalom különféle ágainak, rétegeinek sorában. Lassan
azonban kezdi túlszárnyalni a közben egyre erősödő, egyre tere-
bélyesedő magyar nyelvű irodalom, melynek magas színvonalra
emelkedését éppen a latin humanista literatura ösztönző példája
tette lehetővé, míg széles körű elterjedését a reformáció segítette
elő. A 16. század második felében néhány magyar nyelvű író
(Heltai Gáspár, Bornemisza Péter) már irodalmi színvonal te-
kintetében is méltó versenytársa latinul író társainak; Balassi
Bálint klasszikus életműve, valamint némely kortársának s kö-
vetőjének a munkássága pedig végleg perifériára szorítja a nagy
múltú humanista irodalom kései folytatását. Utolsó hajtásai a 17.
század legelején születnek, immár a túlélrettség, illetve a fáradt
kiüresedés jeleit viselve magukon.

A humanisták munkásságáról szólva, szándékosan magyaror-
szági és nem magyar irodalomról beszélünk. Nemcsak a művek
latin nyelve miatt, hanem főként maguknak az íróknak oly tarka
nemzeti összetétele okán. Vitéz János, Janus Pannonius, Btoda-
rics István, Verancsics Antal egészben vagy részben horvát szár-

mazásúak; Dudith András félig olasz, félig horvát család sarjaként született Buda városában; Oláh Miklós apai ősei között román fejedelmeket tartott számon; Jacobus Piso, Johannes Henckel, Christianus Schesaeus magyarországi német családok sarjai; a morvaországi Stephanus Taurinus, a sziléziai Georg Wernher, a szászországi Johannes Sommer, a lausitzi Johannes Bocatius idegen föld szülötteiként felnőtt korukban telepedtek le Magyarországon; az olasz Bonfini csupán élete utolsó éveiben került magyar környezetbe, honfitársa Galeotto Marzio pedig csak vendégként töltött nálunk néhány hónapot, esetleg egy-két évet. Mégis valamennyien egy szorosán összetartozó közösség részesének tekintették magukat; valamennyien Hungaria, vagy ahogyan sokszor nevezni szerették: Pannonia írói voltak – ha esetleg nem is teljes életművükkel, mint Bonfini vagy Marzio, legalább munkásságuk egy részével.

Pannoniát ugyanis közös hazájuknak érezték, egy sok nép fiait egyetlen államba, társadalomba összefogó hazának. Nem nemzeti írók ők modern értelemben, a tisztán magyar származásúak sem, hanem egy humanista patriotizmus képviselői, s azok maradnak akkor is, ha életsorsuk alakulása hosszabb időre vagy végérvényesen külföldre sodorja őket, mint Zsámboky Jánost, Berzeviczy Mártont vagy Budai Parmenius Istvánt. Nemzetiség és haza nem okvetlenül egymást kiegészítő, föltételező kötöttségek; vállalhatja valaki Pannoniát, Hungariát, azaz Magyarországot, s nevezhette magát Pannoniusnak vagy Hungarusnak akkor is, ha csak későn s esetleg csak alig tanulta meg a magyarok nyelvét, s mindvégig öntudatosan őrizte nem magyar származásának emlékét. Ezért nem meglepő, hogy a szlavóniai Janus Pannonius a *mi bunok* kifejezést használja, hogy Oláh Miklós Attila hunjairól mint a *mieink*-ről beszél, hogy az erdélyi szász Schesaeus *Pannonia* romlásáról énekel, vagy hogy a Németföldről ideszármazott Bocatius egyik verse azokról a német költőkről szól, *akik rosszindulatúan írnak a magyar népről*.

A Pannoniához való kötöttség, az ide való tartozás tudata nem kizárólagos jellegű; nem azt jelentette, hogy a magyarországi humanista írók csak ebben az országban érezték otthon magukat. Janus Pannonius Itáliát éppúgy hazájának tekintette,

mint Pannoniáját, Oláh Miklós éppoly természetességgel forgo-
lódott a németalföldi humanista körökben, mint a magyarorszá-
giakban, Dudith magától értetődően nevezte hazájának Leng-
yelországot élete utolsó húsz évében, Budai Parmenius István
pedig – ha lelkiismeret-furdalások árán is – nem habozik sorsát
az új világ fölfedezésére induló angolokéhoz kötni. Miként a
nem magyar származású humanisták könnyen bele tudták ma-
gukat találni magyarországi szerepükbe, ugyanígy a Pannonia-
beliek sem érezték idegenben magukat más népek körében. Az
európai humanisták ugyanis egyetlen nagy nemzetközi vagy in-
kább nemzetek, országok fölötti közösséget alkottak; barátok,
ismerősök, egymást értők nagy családjában találták magukat,
bárhova mentek is a latin Európában. A magyarországi szellemi
elitnek a történelem folyamán soha nem is voltak annyira szoros
és egyenrangú kapcsolatai Európával, mint éppen a humaniz-
mus korában. A kor legnagyobb szellemi tekintélyei, egy Marsi-
lio Ficino, Erazmus, Melanchton, Justus Lipsius és a többiek
nemcsak gondolataikkal, műveikkel, de személyes, gyakran ba-
ráti kapcsolatok, közvetlen érintkezés, ismeretség útján is állan-
dóan jelen voltak a hazai szellemi életben, miként a magyarok
közül a kiemelkedőbbeket szintén fönntartás nélkül befogadta
Európa.

Ha a magyarországi humanisták életadatait nézzük, akkor az
1530-as évekig – csekély kivétellel (például Werbőczy) – egyházi
személyekkel találkozunk. Szinte valamennyiük kanonok vagy
apát, püspök vagy érsek, mégsem egyházi irodalom, amit mű-
velnek, sőt még csak nem is vallásos. De mindennapi tevékeny-
ségük sem papi funkciók ellátásából áll, minthogy legtöbbjük
magas állami tisztségek viselője. Régi előzményekre nyúlik visz-
sza az a gyakorlat, hogy a vezető állami funkciók egy részét,
mégpedig azokat, melyek szorosabban az uralkodó személyéhez
kapcsolódtak (kancelláriai, diplomáciai föladatokat ellátása stb.)
egyházi személyek töltötték be. Lassan, s különösen Mátyás ide-
jében, a helyzet azonban megfordult: a király hozzá hűséges és
megfelelő képességű, tanult személyeket állított hivatalai élére, s
fizetéként juttatott számukra jól jövedelmező egyházi tisztsége-
ket. Az állami, illetve királyi jövedelmek nem voltak elégsége-

sek a fokozatosan növekvő, korszerűsödő államapparátus személyi költségeire. Egyre több vezető funkcionáriusra volt szükség, s a fedezetet erre csak az egyházi javadalmak biztosíthatták. Ezekből tellett bőven arra is, hogy a velük jutalmazottak helyettest állíthassanak az egyházi teendők ellátására. Ha polgári státusukat tekintve egyháziak voltak is a Mohács előtti humanisták, valójában világias réteget alkottak; azok a püspökök, kanonokok sem voltak ebben kivételek, akik rövidebb vagy hosszabb ideig egyházi székhelyükön tartózkodtak. Bár a 16. század első felében a világi rendekhez tartozó humanisták száma egyre növekedett, a döntő változás a század derekán következett be, amikor részben a török foglalás, részben a reformáció következtében az egyházi jövedelmek megsappantak, illetve az ország jelentékeny részén csaknem meg is szűntek. A humanisták java ezután is a vezető állami tisztségviselők közül került ki mind a királyi Magyarországon, mind az erdélyi fejedelemséggé alakult keleti országrészen. Ők azonban, mint Istvánffy Miklós vagy Kovacsóczy Farkas, már akkor sem lépnek egyházi pályára, ha buzgó katolikusok maradnak, mint Istvánffy. S tanulságos, hogy ennek az időszaknak két olyan kiváló püspök-humanistája volt (Dudith András és Forgách Ferenc), aki lemondott egyházi tisztségéről.

A humanista irodalom felső szintjét mindvégig a társadalmi és politikai vezető réteg tagjai képviselik ugyan, de közben a 16. század egész folyamán tanúi lehetünk a humanizmus elterjedésének, a társadalom középrétegeiben való meggyökeresedésének. Ha kezdetben szerényebb színvonalon is, de megjelenik a humanista iskolamester, elsőként a század elején Budán tanító Bartholomeus Frankfordinusz, a tudós professzor (Sylvester János), a levéltáros (Szamosközy István) s leginkább a protestáns prédikátor- és tanárreteg sok tagja. Hogy e polgári rétegből is föl lehetett emelkedni nemcsak a hazai, de a nemzetközi élvonalba, azt Zsámboky János példája bizonyítja, bár a többségnek a teljesítménye szerényebb értékű, s gyakran nem mentes a provinciális jellegtől. A latin nyelvű humanista irodalom végül ebben a predikatori-tanári környezetben ényeszik el a 17. század elején;

reminiszenciáit azonban még századokig életben tartották az úgynevezett humán iskolák, illetve különféle ünnepi alkalmak.

A régi századokban nem volt ritka az olyan író, aki csak önmaga kedvtelésére, saját magának írt, s esetleg csak kivételesen mutatta meg írásait egy-egy családtagnak vagy barátának, nyomtatásra pedig nem is gondolt. A humanista literátor gyökeresen különbözik ettől a típustól, az ő számára életem a szűkebb és tágabb nyilvánosság. Számára az irodalom mindig társas foglalkozás, egy nagy szellemi vérkeringés közvetítője. A humanista írók ezért majdnem mindig csoportokat alkotnak, számon tartják egymást és egymás műveit, vagyis igényes irodalmi életet teremtenek. Így valóságos központjai, tűzhelyei alakulnak ki a humanista irodalomnak, írói körök jönnek létre egy-egy intézmény vagy egy-egy kiváló vezető egyéniség körül. A Mohács előtti hetven-nyolcvan évben a királyi udvar és hivatalok, illetve a püspöki székhelyek váltak a humanizmus természetes központjaivá, hiszen a magas értelmiség ezeken a helyeken koncentráldott. Mátyás udvarának jelentőségét főlegleg hangsúlyozni, de nem hanyagolhatók el olyan központok, mint Várad Vitéz János, Pécs Janus Pannonius, majd később Szathmári György, Gyulafehérvár Várdai Ferenc püspöksége alatt vagy Esztergom Vitéz János érseksége idején, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Később, a Mohács utáni események e korábbi virágzó tűzhelyeket szétzilálták, de helyükbe újak léptek, mégpedig főúri centrumok, mint a Nádasdy Tamásé Sárváron vagy Batthyány Boldizsáré Németsújváron, különösen pedig az erdélyi fejedelmi udvar. Megnövekszik ebben az időszakban egy-egy humanistának a közösséget összefogó szerepe, így Pozsonyban Radéczy István királyi helytartó a vendéglátója az 1570-es években egy kicsiny, de kiváló humanista körnek (Zsámboky, Istvánffy, Nicasius Ellebodus, Purkircher György), Erdélyben viszont előbb Forgách Ferenc, majd a nyolcvanas években Kovacsóczy Farkas lesz a lelke a humanisták társaságának. Radéczy, Forgách, Kovacsóczy vezető államférfiak; az övékéhez hasonló szervező, közvetítő, a kapcsolatokat biztosító szerepet eredményesen tudtak azonban ellátni szerényebb státusú személyek is, mint a század legvégén Rimay János vagy Johannes Bocatius,

akik a Felvidék városaiban, udvarházaiban, váraiban szétszórt humanista entellektüeleket látogatásaikkal, leveleik, verseik küldözgetésével formálták laza, de nem hatástalan együttessé. Külön említendő még a kiválóbb iskolák szerepe, mint a kolozsvári unitárius vagy a sárospataki református iskoláké, melyeknek tanári, igazgatói székében gyakran ültek neves humanisták, mint Johannes Sommer, Szikszai Fabricius Balázs, Filiczki János és mások; sőt még a török uralom alatti tolnai református iskola is a humanista kultúra szerény ébren tartójának tekinthető a 16. század második felében.

A 15. században még meglehetősen homogén humanista réteg az idők folyamán társadalmilag, majd Mohács után politikailag, sőt a reformáció következtében vallásilag is egyre jobban differenciálódott. Mindez azonban nem volt gátja a közöttük levő érintkezés, kapcsolat, sőt barátság fönntartásának. Ha a társadalmi különbség egy nagy hatalmú, vezető állású, előkelő humanista és egy szerényebb humanista tanár vagy nevelő között jócskán érezhető is, ez nem volt akadálya annak, hogy egymás partnerei legyenek szellemiekben, irodalmi téren, ahogyan azt például Kovacsóczy Farkas és Kassai Dávid Zsigmond kapcsolata tanúsítja. De nem szüntetett meg hagyományos barátságokat a különböző politikai pártállás sem, ami pedig a Mohács utáni kettős királyválasztás idején annyi emberi kapcsolatot megmérgezett. A Habsburg-szolgálatban álló Oláh Miklós mindvégig fönntartotta baráti levelezését régi váradi iskolatársával, az időközben János pártjára sodródott Kálnai Imrével vagy akár János vezető diplomatájával, Brodarics Istvánnal is. Még a kor embereit egymással leginkább szembeállító vallási különbség sem zárta ki a humanisták baráti kapcsolatait. Radéczy helytartó s egyben egri püspök pozsonyi házában a lutheránus Purkircher György éppoly kedves vendég volt, mint a buzgó katolikus Istvánffy, akinek mellesleg szűkebb baráti köréhez olyan protestánsok tartoztak, mint Batthyány Boldizsár vagy a németalföldi Carolus Clusius. A humanisták közt a vallási ellentétek fölé emelkedni tudó magatartást az tette lehetővé, hogy nem tartoztak – csekély kivétellel – a felekezetek türelmetlen harcosai közé. Az egyház reformjának, a vallásos megújulásnak a humanisták

kezdettről fogva hívei, hirdetői voltak, többségük elutasította azonban a vallási radikalizmust, a római egyházzal való nyílt szakítást. Nem véletlenül vált Európa-szerte s Magyarországon is az egyház belső reformját hirdető, de Luthert elítélő Erazmus a humanisták fejedelmévé a 16. század elején. S bár a humanisták nem csekély része vált fokozatosan a reformáció egyik vagy másik irányzatának a hívévé, elsősorban a türelmes, humanista Melanchton tekintették mesterüknek s nem az agresszívabb Luthert. Ugyanígy a katolikusnak megmaradó humanisták is csak ritkán váltak az ellenreformáció képviselőivé, s lehetőleg kerültek a vallási kérdések kielezését.

A 16. század viharai közt is megmaradt tehát a humanisták szolidaritása, hiszen életelejük volt a művelt társaság, az eszmék, gondolatok állandó kicserélése, az egymástól való tanulás, a közölni vágyás. Innen ered, hogy a humanista irodalom jó része nem más, mint egy nagy kollektív beszélgetés, illetve ennek írásbeli rögzítése. Nemcsak az episztola, az egyik legnépszerűbb műfaj az eszköze ennek a beszélgetésnek, de gyakran a vers is, hiszen ezek jelentős része is üzenet meghatározott személy vagy közösség számára. A vers is gyakran nem más, mint levél, de ugyanígy a levél egész értekezésnek is kerete lehet, mint a könyvek elé írt ajánlólevelek egyike-másika; máskor pedig az értekezést írják látszólag levélformában, mint Georg Wernher a magyarországi vizekről, Dudith András az üstökösökről vagy Gyulay Pál a váradi kapitány kötelességéről szóló fejtegetését. A beszélgetés jelleg jut kifejezésre az oly népszerű dialógusformában is. Magyarországon viszonylag kevesebb képviselője van a traktátus e gyakori fajtájának, de azért itt is van rá példa, mint azt Zsámboky János vagy Kovacsóczy Farkas művei mutatják. A dialógus azért volt kedvelt, mert voltaképpen egy beszélgetés utólagos rögzítéséről, irodalmi formába való öltöztetéséről van szó, ahol a szerző saját intencióit az ellentétes álláspontok megütköztetésén át igyekszik érvényre juttatni, nem tagadva teljesen az ellenvélemény jogosultságát.

Ebben a beszélgető irodalomban a témakör teljesen nyitott, nincs határa, bármilyen tárgy irodalmi formát ölthet. A levelekben közölt legköznapiabb dolgoktól kezdve a filozófiáig vagy a

természettudományig minden jelen van a humanista literatúrában, mégpedig egy nagyjában egységes irodalmi szinten s irodalmi eszközök segítségével. A köznapi kérdéseket a humanista literatúra eszköztára emeli magas kulturális szintre, a tudományos mondanivaló pedig száraz okfejtés helyett érdekes olvasmánnyá alakul a klasszikus hivatkozások, a személyes vonatkozások jóvoltából. Elég ez utóbbira példaként Galeotto Marzio orvostudományi vagy Dudith csillagászati munkáját említeni.

Sok tényező működik közre abban, hogy a humanista literatúra ennyire egységes jelleget ölt. Legelsősorban is író és olvasó közt nincs különbség: az olvasó maga is író és viszont; a humanista irodalom közönségét maguk a humanisták alkotják, akik nehézség nélkül megértik egymást. Nyelvi akadály nincs, hiszen egész Európában egységesen a fölüljírt klasszikus cicerói latin nyelven írnak. Valamennyiük mintája, utánzott példaképe az ókori irodalom, vagyis nagyjából azonos műveltségi poggyász van a birtokukban, s ha ennek mélységében nagyok lehetnek is a különbségek, a jelleget tekintve nem. Kialakul ennek következtében egy sajátos antikizáló irodalmi tolvajnyelv, s ez nem kevés nehézséget okoz néha a mai olvasónak. Az ő számukra ugyanis teljesen evidens dolog különböző jelenségeket mitológiai hasonlatokkal, azonosításokkal fejezni ki, annak tudatában, hogy egy antik isten, hős vagy történelmi személyiség nevének említésével az ismeretek, célzások egész sorát idézik föl az igényes olvasóban. Az egykorú valóság olyan elemei, mint országok, népek, városok szintén antik megfelelőikkel szerepelnek, vagy helyesebben, vélt megfelelőikkel, hiszen nagyon ritka, ha valami pontosan azonosítható. Így lesz egész Magyarország Pannonia, holott az egykori római provincia csak az ország egy kisebb részét foglalta magában, viszont nyugat felé túlterjedt annak határain. De pontos azonosítás nem is volt cél, arra törekedtek, hogy valamely antik név valamilyen módon emlékeztessen a korabeli realitásra. Ezért lehet Itália helyett Ausoniát, a lengyelek helyett szarmatákat említeni, s nevezhetik a németeket alánoknak is, pedig édes-keves köztük van egymáshoz. (Alán eredetűek csak a Magyarországon letelepedett jászok voltak, őket viszont a bibliai filiszteusokkal azonosították.)

Nem ritka, hogy ugyanaz a nép hol ilyen, hol olyan néven említettetik, hiszen az olvasó tudja, hogy amikor a hős szkíták és a barbár géták harcáról írnak, akkor magyar-török háborúról van szó, amikor viszont a hunok küzdenek a szkítákkal, akkor ez utóbbiak most már törököt jelentenek, hiszen ők is valahonnan „Szkítiá”-ból származnak. Ha viszont az író akkori anyaországra, Kisásziára emlékeztetve akar utalni a törökökre, akkor bátran nevezheti őket trójaiaknak („trósz”-oknak).

Ez az antik utalásrendszer azonban nemcsak fogalmakra, nevekre terjed ki, de a kifejezésekre, stílusfordulatokra, költői képekre, jelzőkre is. A humanista a nyelvi megformálásban nem eredetiségre törekszik, hanem a régi nagy írók mennél több fordulatának a fölhasználására. A humanista költemény (például Taurinus eposza) gyakran valóságos cento: szinte sorról sorra ki lehetne mutatni benne az antik költőktől kölcsönzött képeket, félsorokat; minél több ilyen tartalmaz a mű, annál nagyobb volt a becsülete. Az első magyar humanista műnek, Vitéz János leveleskönyvének a szerkesztője, Ivanich Pál igyekszik is minduntalan rámutatni arra jegyzeteiben, hogy mestere hol melyik antik auktor szavait szötte bele levelébe. A tudós főpap azonban csöndes derűvel vehette tudomásul, hogy derék munkatársa csak egy részét vette észre azoknak az antik utalásoknak, melyeket ő levelébe – írta légyen azokat hadjárat során a táborban vagy bárhol – mesterien beleszótt. A humanista író tehát minden esetben filológus is, szövegeket vizsgál, tudós akribiával fogalmazza meg mondanivalóját, s az antik szerzők filológiai vizsgálatára támaszkodva foglal állást politikai, történelmi, tudományos kérdésekben. Hogy pedig mindez ne széteső utalások halmazává váljék, hanem nagyon is szigorú kompozícióba illeszkedjék, melynek elrendezése, belső dinamikája az olvasót a mű hatása alá vonja, a retorikát hívják segítségül. A retorika ebben a korban, s főként a humanista retorika virágkorában, a 15. században nem egyszerűen szónoklástan vagy az írásmű szerkesztésének tudománya, hanem olyan módszer, mely az író, illetve általában a művelt személyiséget képessé teszi rá, hogy megfelelő színvonalon, nyelven s a szükséges kifejező eszközök birtokában tudja közölni gondolatait szóban és írásban egyaránt.

A megformálás igényessége, mely gyakran képes feledtetni a csekély vagy nem ritkán szegényes mondanivalót is, a humanista irodalom egyik legjellegzetesebb vonása.

A retorikus kompozíció követelménye szabja meg jórészt a humanista irodalom műfaji kereteit is. Sokszor nem is mai értelemben vett irodalmi műfajokról van szó, hanem csak külsődleges formai meghatározó elvekről. A költészetben a két fő műfaj az epigramma és az elégia; de az előbbi tulajdonképpen nem jelent többet, mint hogy rövid vers, hiszen különféle típusú kis költemények számítanak ebbe a műfajba, s csak egy részükre jellemző az epigrammatikus rövidség és csattanó; az utóbbi viszont csak ritkán elégikus a szó mai értelmében, mert elégián egyszerűen csak disztichonokban írt közepes, hosszúságú költeményt értettek. Világosabban elkülönülnek az ókori mintaképek jóvoltából a drámai műfajok: a komédia és a tragédia, melyek azonban a magyarországi humanizmusban sajnálatosan csekély mértékben vannak képviselve, sőt igazi latin humanista tragédia nem is született. A retorika uralma idején érthetően kikristályosodott az oráció műfaja, mint a politikai tárgyalásnak, meggyőzésnek, az ünneplésnek, illetve az érdemek megörökítésének egyik leghatásosabb eszköze, nem hiányoztak az episztola írását szabályozó retorikai törvények sem, de ezeket persze nem mindig tartották meg: a gyakorlati szükségtől indítva az írók olykor részben vagy egészben túltették magukat leveleik illő megformálásának kötelezettségén; a 16. század végére azonban már a humanisták levelei is átalakulnak irodalmi alkotásból pusztán a közölnivaló prózai keretivé (például Istvánffyánál), illetve csupán kivételes, rendkívüli esetekben tanúskodnak íróik humanista becsvágyáról (mint Rimay János egy-egy episztolája). Ami a terjedelmesebb prózai írásokat, az értekezéseket illeti, a humanista irodalom e termékeinek műfaji csoportosítása már nehezebb feladat, hiszen a művek igen különböző rendeltetése, az író előtt álló feladatok rendkívül eltérő volta más-más formát igényel. Nem lehet azonos műfaji keretbe szorítani a törvénykönyvet és a politikai kérdésen való elmélkedést. Ezért a traktátus kifejezést inkább csak összefoglaló elnevezésként használjuk mindenféle értekező írásműre. A humanista irodalom műfaji

rendszerében külön területet alkot végül a történetírás, melyen belül a jelenkor eseményeiről szóló kommentárral, a biográfiával, a különféle témákat földolgozó történelmi értekezéssel, az átfogó nemzettörténelemmel és még több más műfajjal kell számolnunk.

A humanista műfajok ha formailag határozottan elkülönülnek is, lényegileg folyton kereszteződnek. Láttuk, hogy értekezést írnak levélformában, levelet versben, de ugyanígy az oráció is lehet vers, mint például Nagyszombati Márton vagy Sylvester János hosszadalmas buzdító költeményei (adhortatiói), és arra is van sok példa, hogy oráció címen tulajdonképp biográfiát írnak, így például a temetési beszédekben (Szikszai Fabricius Balázs halotti orációja esetében).

A felsorolt jellemvonások mind megtalálhatók a magyarországi szerzők írásaiban, de ugyanúgy más országok humanistáinak alkotásaiban is. Ezért oly könnyű a magyaroknak a külföldi, idegeneknek a magyarországi humanizmus vérkeringésébe beilleszkedniök. S mégsem kozmopolita irodalom ez a szó modern értelmében. Bármennyire európai, bármennyire olvashatták és érthették bármely országban, az egykorú és a mai olvasó egyaránt egy adott társadalomnak, politikai egységnek, országnak a szellemi produktumát ismerte, illetve ismeri föl benne. Pannónia humanista frói az egyetemes humanizmus nyelvén, módján, stílusában, szabályai szerint írnak, de akarva vagy akaratlanul a magyarországi adottságok alakítják véleményüket, mondanivalójukat. Elég arra az egy tényezőre utalni, hogy ez a gazdag irodalom egyedül áll abban, hogy a török veszedelem árnyékában bontakozott ki és virágzott. A török jelenléte vörös fonálként húzódik végig a magyarországi humanista irodalom több mint másfél évszázados történetén. Jelen van a török kérdés már Vitéz János legkorábbi humanista leveleiben, Janus Pannonius verseiben, a külföldet segélynyújtásra buzdító orációkban, s azután a 16. század megannyi humanista költeményében, episztolájában, nem is szólva a történelmi művekről, melyek csekély kivétellel a török ellen vívott küzdelem krónikái. A török veszelőt, a magyar állam élethalálharcát a humanisták, hazai vagy külföldi származásúak egyaránt, saját valóságukként élték át,

igyekezve legalább szellemi téren őrizni, fönntartani, továbbmenteni egy pusztulóban levő nagy ország integritását. A humanisták fejedelmének, Erazmusnak barátságát élvező Oláh Miklós a még egységes, ép *Hungaria*-t idézi föl Németalföld kormányzójának udvarában, az Amerikába meghalni készülő Budai Parmenius pedig Angliában sem felejtí, hogy tulajdonképpen a Duna menti harcokról kellene énekelnie.

Mikor magyarországi humanizmusról szólunk, a *magyarországi* jelző nem csupán földrajzi keretet, hanem tartalmat is jelöl egyúttal: a sok népet magába foglaló Hungáriával, Pannoniával való elkötelezettséget. Ez az irodalom ezért nemcsak kiválóságaival, kiemelkedő alkotásaival, hanem a maga egészében is elválaszthatatlan, nagy értékű része, öröksége a magyar kultúrának, irodalomnak.

Klaniczay Tibor